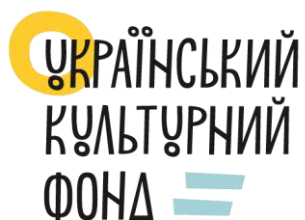

За підтримки

Центр ремесел
"Дунстан"

Роль українських народних ремесел у соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю

навчально-методичний посібник

Вінниця • «Нілан-ЛТД» • 2021

УДК 37.015.3-056.2/.3]:745/746(07)

У 45

Затверджено до друку Навчально-методичною радою Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського 27.08.2021 року, Протокол № 1.

Роль українських народних ремесел у соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю. – Вінниця, 2021. - 102 с.

Загальна наукова редакція:

Паламарчук О. М. – доктор психологічних наук, професор.

Авторський колектив:

Чухрій І. В. - доктор психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського; Комар Т. О. - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського; Габа І. М. - кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського; Бондар О. П. - аспірантка кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського; Немаш Л. І. – аспірантка кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського, викладач кафедри психології ВСЕІ Університету «Україна».

Керівник проєкту «Творчість лікує!»:

Сергій Десяк, засновник Центру ремесел «Дунстан»

Роль українських народних ремесел у соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю : навчально-методичний посібник / за ред. О. М. Паламарчук. – Вінниця, Нілан-ЛТД, 2021. - 102 с.

ISBN 978-966-924-938-8

Видання підготовлено кафедрою психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського за матеріалами виконання Центром ремесел «ДУНСТАН» циклу еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур та рицарі Круглого столу» в межах проєкту «Творчість лікує!» для дітей з інвалідністю за підтримки Українського культурного фонду. Особлива увага приділяється концептуальним засадам соціально-психологічної адаптації дітей з інвалідністю; питанням використання українських народних ремесел і еко-арт-терапії у соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю. Призначається для психологів, арт-терапевтів, соціальних працівників, педагогів, студентів, реабілітологів, батьків дітей з інвалідністю та інших зацікавлених осіб.

Видання підготовлено за підтримки Українського культурного фонду.

Позиція Українського культурного фонду може не збігатись з думкою авторів.

ISBN 978-966-924-938-8

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД», 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ І.	
1.1. Ресурсність українських народних ремесел в розвитку особистості <i>(Габа І. М.)</i>	7
1.2. Концептуальні основи еко-арт-терапії <i>(Немаш Л. І.)</i>	15
1.3. Створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел <i>(Бондар О. П.)</i>	21
1.4. Соціальна адаптація дітей з інвалідністю <i>(Чухрій І. В.)</i>	29
1.5. Роль психолога в організації еко-арт-терапевтичної роботи із дітьми з інвалідністю <i>(Комар Т. О.)</i>	39
РОЗДІЛ ІІ.	
2.1. Методики і технології еко-арт-терапії в соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю <i>(Немаш Л. І.)</i>	46
2.1.1. I етап – налаштування, активізація інтересу.	54
2.1.2. II етап – актуалізація творчого процесу, арт-терапія.	58
2.1.3. III етап – активне засвоєння кулінарних навичок і відпочинок	66
2.1.4. IV етап – колективна робота, опрацювання ремісничих або арт-терапевтичних завдань.	68
2.1.5. V етап – інтеграція і завершення	80
2.2. Розклад проведення майстер-класів локальних і виїзних програм	85
Контент Українського культурного фонду	94
Контент Центру ремесел «Дунстан»	95
Контент кафедри психології та соціальної роботи ВДПУ імені Михайла Коцюбинського	97
Список використаних джерел	99

ВСТУП

Посібник підготовлено кафедрою психології та соціальної роботи ВДПУ ім. М. Коцюбинського на базі виконаного Центром ремесел «Дунстан» циклу еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур та рицарі Круглого столу», які ввійшли в проєкт «Творчість лікує!» для дітей з інвалідністю, який був підтриманий Українським культурним фондом. Унікальність даного проєкту полягає в майстерній комбінації арт-терапевтичної роботи з прикладом використання в психосоціальной корекції дітей з інвалідністю українських народних ремесел. Програма заходів поєднує в собі арт-терапевтичне навчання дітей з інвалідністю в екологічному просторі, досвід майстрів українських традиційних промислів із зверненням до історії середньовічної Європи.

Перший розділ посібника присвячено концептуальним засадам соціально-психологічної адаптації дітей з інвалідністю, питанням використання українських народних ремесел і еко-арт-терапії у соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю.

У підрозділі 1.1 розглянуто тему ресурсності українських народних ремесел у вихованні підростаючого покоління, формуванні цілісної особистості. Досліджено особливості формування особистості з урахуванням її вроджених властивостей і впливу соціального оточення. Особлива увага приділена українській культурній спадщині, як формуючій силі особистості. Розглянуто роль традиційних українських ремесел у розвитку особистісних цінностей дитини.

У підрозділі 1.2 приділена увага концептуальним основам еко-арт-терапії. Традиційно цей напрямок розглядається як спосіб творчої взаємодії в природньому середовищі з використанням різних видів мистецтва. Звертається увага на те, що традиції української культури є екологічним і ресурсним середовищем для формування особистості дитини.

У підрозділі 1.3 звертається увага на створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел. Описуються особливості організації предметно-ігрового простору для дітей з інвалідністю. Розглядається потенціал українських народних ремесел в ігровому просторі дітей з обмеженою життєдіяльністю.

У підрозділі 1.4 розглянуто особливості соціальної адаптації дітей з інвалідністю як частини комплексного реабілітаційного процесу. Надано

рекомендації щодо проведення соціально-психологічного супроводу дітей з інвалідністю.

Підрозділ 1.5 присвячений ролі психолога в організації супроводу дітей з інвалідністю при використанні методів еко-арт-терапії. Розглянуто соціальну модель інвалідності як основу для організації ефективного соціального середовища для адаптації людей з інвалідністю.

У другому розділі посібника наведено досвід практичної роботи за програмами проєкту «Творчість лікує!» - циклу інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур і рицарі Круглого столу», що виконувалася за підтримки Українського культурного фонду фахівцями Центру ремесел «Дунстан», розташованого поблизу Вінниці.

В підрозділі 2.1 описано п'ять локальних програм інклюзивної еко-арт-терапевтичної роботи «Король Артур та лицарі круглого столу», що мають методично вибудовану послідовність і технологічні особливості для виконання роботи. Надано детальний опис етапів виконання проєкту та наведено методичні основи побудови планів роботи, вказано технологічні особливості виконання арт-терапевтичних вправ та завдань для ознайомлення з основами навичок ремісничих вмінь. Описано використані вправи для підтримки фізичної активності.

У підрозділі 2.2 наведено програму виконаних виїзних заходів у межах проєкту. У посібнику наведено фотографії, зроблені під час виконання проєкту та вказано QR-код для можливості перегляду на сторінці каналу YouTube Центру ремесел «Дунстан» відео про проєкт «Творчість лікує!».

Також надано контент-інформацію про виконавців та партнера проєкту – Український культурний фонд, за підтримки якого здійснено заходи проєкту «Творчість лікує!».

Майстри, психологи і арт-терапевти Центру ремесел «Дунстан» обрали стратегію виховання в дітей шанобливого ставлення до народних традицій та популяризацію народних промислів. Адже через систему збереження традицій кожен народ має шанс відтворювати себе, власну духовну культуру, формувати особистісні цінності підростаючого покоління. В грі діти легше сприймають особливості народних ремісничих традицій, що сприяє безпосередньому засвоєнню культурної спадщини та інтеграції нового досвіду, а продумане ведення майстрами і психологами еко-арт-терапевтичної роботи формує в дітей ставлення до культури, природи, історії, духовності, миролубство і впевненість у власних силах та цікавість до життя і нових видів діяльності.

Отже, унікальні програми Центру ремесел «Дунстан» виконують надзвичайно важливі завдання у вихованні підростаючого покоління українців.

РОЗДІЛ І.

1.1. Ресурсність українських народних ремесел у розвитку особистості

- Особистість у контексті індивідуального і соціального становлення.
- Роль народного мистецтва та традиційних народних ремесел у вихованні підростаючого покоління.

Особистість є об'єктом вивчення різних наук – філософії, соціології, етики, біології, педагогіки, психології тощо. Розумінню природи особистості сприяють література, музика, образотворче мистецтво. Особистість відіграє значну роль у вирішенні політичних, економічних, культурних, наукових, технічних проблем, в цілому в піднесенні рівня людського буття.

Поняття особистості тісно пов'язане з поняттями людини, індивіда та індивідуальності.

Поняття людини включає в себе сукупність усіх людських якостей, незалежно від того, притаманні вони чи ні даній конкретній людині.

Індивідуальність — сукупність своєрідних особливостей і певних властивостей людини, які характеризують її неповторність і виявляються у рисах характеру, у специфіці інтересів, якостей, що відрізняють одну людину від іншої.

Б. Ананьєв писав: «Індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність відстоюють».

Особистість є одним з тих феноменів, що рідко тлумачаться однаково двома різними авторами. Всі визначення особистості так чи інакше обумовлюються двома протилежними поглядами на її розвиток. З точки зору одних, кожна особистість формується і розвивається відповідно до її вроджених якостей, здібностей, а соціальне оточення при цьому грає дуже незначну роль.

Представники іншої точки зору цілком відкидають вроджені внутрішні риси і здібності особистості, вважаючи, що особистість - це деякий продукт, цілком сформований в ході соціального досвіду. Очевидно, що це крайні точки зору процесу формування особистості.

Незважаючи на численні понятійні та інші відмінності, які існують між ними, майже всі психологічні теорії особистості єдині в одному: особистістю, стверджується в них, людина не народжується, а стає в процесі свого життя. Це фактично означає визнання того, що особистісні якості і властивості людини здобуваються не генетичним шляхом, а внаслідок розвитку, тобто вони формуються і розвиваються.

Формування особистості – це, як правило, початковий етап становлення особистісних властивостей людини. Особистісний ріст обумовлений безліччю

зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх належать: приналежність індивідуума до певної культури, соціально-економічного класу й унікального для кожного сімейного середовища. З іншого боку, внутрішні детермінанти включають генетичні, біологічні і фізичні фактори.

Процес розвитку особистості – це процес зміни системних якостей особистості людини в результаті його взаємодії з соціальним середовищем і соціалізації. Водночас будь-яка людина має природні передумови для розвитку, і саме в процесі соціалізації і оволодіння культурними досягненнями людства відбувається активний процес розвитку особистості.

Створювані в ході даного процесу здібності і задатки виявляють в особистості індивіда якості, що формуються протягом історії всього людського суспільства. Пізнання навколишньої дійсності людина здійснює з дитячого віку за допомогою найближчого оточення дорослих. Таким чином, можна справедливо відзначити, що процес виховання відіграє вирішальну роль у розвитку особистості.

Процес розвитку особистості нерозривно пов'язаний з діяльністю, що управляється певною системою мотивів, властивих певній особистості. Діяльнісно-опосередкований тип відносин між людиною і значущою для неї групою або окремою людиною стає провідним фактором для його розвитку. У цьому спілкуванні формуються потреби особистості, що є і передумовою, і результатом розвитку. Вони ж стають основною рушійною силою, оскільки утворюють постійне протиріччя між зростаючими потребами і наявними можливостями.

У розвитку особистості вирішальну роль відіграє свідомість, пов'язана з формуванням сенсу пізнаваних явищ і процесів, однак чимале значення у цьому процесі належить інтуїції, підсвідомості, емоціям, колективним переживанням і прагненням. Саме з урахуванням цього людина оцінює і проживає багато ситуацій як значущі для неї події життя, переживає їх як особистісно значущі.

Розвиток особистості багато в чому зумовлений зовнішніми впливами середовища, програмами навчання і виховання, впливами педагога, колективу, близького оточення, але він завжди опосередковується, переломлюється через внутрішній світ людини, залежить від установок, відносин, оцінок, мотивів, прагнень. Зовнішні стимули впливу, щоб стати фактором розвитку, повинні бути перетворені у внутрішні спонукання.

У загальному вигляді процес розвитку особистості можна уявити як входження людини в незнайоме, нове соціальне середовище і адаптацію в ньому, яка і є результатом процесу розвитку. В даному контексті соціальне середовище розуміється як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери

суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку та розвиток.

У структурі соціального середовища виділяють макро- та мікрорівні. До макрорівня належить матеріальне, культурне, політичне середовище. Мікрорівень - це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний чи трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Розвиток особистості невід'ємний від соціального середовища. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери – політична, соціальна, духовна – формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування перетворюються відповідними соціальними інститутами у цілі, завдання, зміст соціального виховання. Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більша і різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніші його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

Якщо людина вступає у відносини зі стабільною соціальною спільністю при сприятливих обставинах, то його становлення як особистості проходить три фази.

Розглянемо їх більш детально:

Першою фазою є фаза адаптації, що припускає ознайомлення і засвоєння з чинними цінностями, правилами і нормами і внесення у внутрішній план засобів і форм діяльності, властивих для даної спільності. У результаті відбувається входження індивіда в дану соціальну групу і уподібнення її членам.

На другій фазі, так званій індивідуалізації, відбувається зародження протиріч між встановленими правилами і необхідністю відповідати статусу групи, «Бути як всі» і прагненням до прояву власної індивідуальності і максимальної персоналізації, «виділення себе з натовпу». Для даної стадії характерний пошук засобів і способів прояву своєї індивідуальності і унікальності.

Третя фаза – інтеграція, знову характеризується протиріччям між бажанням особистості проявити свої індивідуальні особливості і бути прийнятим цією соціальною групою і потребою даної спільноти в прийнятті та схваленні цих якостей.

У якості основних рушійних сил розвитку виступає безліч факторів, серед них: спадковість; довілля; виховання. Кожна людина від народження має схильність до певних емоційних проявів переживань успіху і невдач, реакцій на поведінку інших людей, до певних етапів психічного розвитку в процесі росту і розвитку. У процесі вивчення цих процесів виникає безліч точок зору і

суперечливих моментів з приводу визначення цілей розвитку особистості. З одного боку, фахівці вважають, що дитина не повинна з раннього віку піддаватися посиленому виховному впливу. Необхідно дозволити їй випробувати весь спектр емоцій і проявів, включаючи егоїзм, обман і непослух для того, щоб ці прояви з віком просто вичерпали себе. У результаті подібного виховання особистість не відчуває насильства над собою і заборон, зростає впевненою в собі, вільною від зовнішніх умовностей розвитку. Дослідники, що не погоджуються з таким способом виховання і розвитку особистості, наголошують на тому, що людина повинна знаходитися в процесі постійного самовдосконалення, дізнаватися нове і постійно вчитися. Саме в безперервному процесі навчання і самовдосконалення і відбувається процес розвитку гармонійної особистості.

Варто зауважити, що разом з тим сфера розвитку особистості не така вже й важлива, головне, що людина постійно знаходиться в русі і самовдосконалюється.

Надзвичайно важливим є вплив найближчого оточення на розвиток особистості. Дитина з раннього віку знаходиться під постійним впливом оточуючих дорослих і виступає пасивним об'єктом виховання, навчання і розвитку, тим самим його особистісні прояви часто відходять на другий план і придушуються. Саме тому необхідно дотримуватися розумного балансу між виховними впливами і свободою особистості дитини.

Розвиток особистості – це багатогранний, тривалий і складний процес, що відбувається протягом усього життя людини. І особливу увагу потрібно приділяти саме дитячому і юнацькому віку, тому що даний період є найбільш чутливим до виховного впливу і розвитку.

Варто розуміти, що процес розвитку особистості не повинен зводитися тільки лише до накопичення кількісних змін і руху від нижчого рівня розвитку до вищого. Головною характерною особливістю цього процесу є перехід від кількісних змін до якісних, які визначають зміну і розвиток фізичних, психічних і духовних характеристик особистості. У процесі розвитку відбувається своєрідний стрибок від накопичених кількісних змін до якісних і появи новоутворень, знань, умінь і навичок, що допомагають людині вийти на абсолютно новий щабель розвитку і відносин у навколишньому світі в цілому і соціальному середовищі зокрема.

Суспільне оточення, у якому народжується людина і специфіку якого поступово засвоює, впливає на його розвиток своєрідними, історично закріпленими шляхами. Вироблені духовні надбання попередніх поколінь передаються нащадкам не через хромосомний апарат, а через спілкування дітей із старшим поколінням. Вони втілюються в знаряддях праці, у мові, витворах

науки, техніки й мистецтва, у звичаях, нормах суспільної поведінки. Молодше покоління оволодіває цими матеріальними й духовними цінностями, вивчає культуру та мистецтво свого народу залучаючись до пізнавальної та практичної діяльності. Зокрема, оволодіння українськими ремеслами є своєрідним ресурсом для розвитку творчої особистості. Творча спрямованість особистості є передумовою будь-якої діяльності, у процесі якої формуються і розвиваються творчі здібності. Важливу роль у творчому розвитку особистості відіграє мистецтво. Його використання у процесі навчання і виховання створює можливості для гармонізації емоційних і логічних компонентів діяльності особистості, реалізації творчого потенціалу.

Роль народного мистецтва та традиційних народних ремесел у вихованні підростаючого покоління величезна. Зокрема, воно формує інтелектуальні та моральні якості особистості, стимулює її творчі здібності, сприяє успішній соціалізації. Саме традиційні українські народні ремесла, до оволодіння яких долучається підростаюче покоління, розповідають про життя наших предків, про їхні звичаї, не дають народу забути свою історію.

Українські народні ремесла вчать дитину бачити світ у всій його повноті і красі, любити свій край і берегти рідну природу, прищеплює моральні орієнтири, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру. Разом з тим, дитина оперує такими поняттями, як форма, розмір і колір, а також специфічними художніми вміннями та навичками. Залучення до народного мистецтва на все життя залишає відбиток прекрасного в душі людини, вчить бачити красу в оточуючих предметах та явищах.

Народне мистецтво є втіленням поданням про красу і добро, про багатство рідної землі. Відмінною особливістю декоративно-прикладної народної творчості є яскравість фарб, контрастність малюнка, пристрасть до рослинних, тваринних або геометричних орнаментів. Саме воно найбільше зрозуміле дітям. Головна відзнака українських народних ремесел полягає в тому, що воно безпосередньо відтворює предмети і явища у їхньому чуттєвому бутті, думки й переживання автора передаються сприймаючому опосередковано, через почуттєву сферу. Оволодіння українськими народними ремеслами розвиває у дитини спостережливість, образне й просторове мислення, сприяє формуванню естетичного сприйняття, розвиває навички малювання, ліплення, вирізання, плетіння, розвиває почуття складного кольору і композиційного рішення. Деякі автори відмічають цінність фізичного контакту дітей, які мають емоційні розлади, з художніми матеріалами. Цей контакт дозволяє подивитися на свої почуття зі сторони, сфокусувати увагу на своїх переживаннях, знайти нові моделі поведінки у символічному просторі художніх образів. Завдяки оволодінню

українськими народними ремеслами відбувається поглиблене самопізнання, самосприйняття, гармонізація розвитку, особистісне зростання. Це потенційний шлях до самовизначення, самореалізації, самоактуалізації особистості.

Більшість українських народних ремесел вимагають кропіткої праці, сприяє розвитку дрібної моторики та когнітивних здібностей. У дитини поліпшується пам'ять і розумова діяльність, розвивається посидючість, тренується увагу. В результаті – оволодіння українськими народними ремеслами сприяє загальному розвитку особистості. Оволодіння українськими народними ремеслами надає можливість самовираженню. Особистість веде діалог зі світом, розповідаючи в творчості про свої враження і переживання. У розвитку особистості це відіграє величезну роль, навчаючи людину правильного спілкування з навколишнім світом, спрямовуючи його психічну енергію в творче русло, ми створюємо умови для успішного самовизначення і соціалізації дитини.

Крім психологічного аспекту, такі заняття формують багато прикладних навичок. Діти навчаються працювати з деревом, глиною, тканиною, фарбами. Народне мистецтво допомагає оволодіти різними техніками розпису, ліплення, плетіння, різьблення по дереву тощо. Водночас, діти дізнаються про властивості різних матеріалів і правила роботи з ними, про методи заготівлі, зберігання і обробки природного матеріалу (який є основою для українських народних ремесел). Крім того, юні майстри знайомляться з мистецькими традиціями різних регіонів України.

Варто зауважити, що народні ремесла стали різновидом арт-терапії. Це ефективний спосіб реабілітації дітей з інвалідністю. Зокрема гончарство, яке надзвичайно поширене в Україні як народне ремесло, стало основою глинотерапії, яку використовують як реабілітаційний засіб для корекції та розвитку координації рухів у дітей із функціональними обмеженнями опорно-рухового апарату та дітей з розумовою відсталістю, для корекції страхів та контролювання емоцій дітей з психофізичними вадами. Глиноterapia надає великі можливості для вирішення конкретних корекційних завдань, до числа яких входять:

- розвиток дрібної та грубої моторики;
- сенсорна стимуляція;
- формування зорово-просторових уявлень;
- розвиток творчих здібностей.

Глина є сорбентом негативних емоцій, способом самовираження. Працюючи з таким чудовим матеріалом, як глина, дитина розвиває тактильну чутливість, заспокоюється, відпрацьовує моторику пальців.

У буденному житті це допоможе краще виконувати навіть елементарні дії, наприклад, застібати гудзик, користуватися ложкою або виделкою. А, можливо,

в когось прокинеться талант до гончарства. Адже народні промисли зараз дуже популярні – вироби з натурального матеріалу все більше користуються попитом. Тому це може стати заробітком і професією. Окрім того, у дітей виховуються емоційно-естетичні відчуття, бачення краси у природі та предметах, що їх оточують, розвивається здатність творчо мислити.

Українське декоративно-орнаментальне народне малярство не лише народне мистецтво, що зберігає звичаї оздоблення українського житла, але й сучасний живопис, який розвивається та набуває нових рис та форм. Зокрема, декоративний розпис активно використовується в роботі з дітьми з інвалідністю, який спрямований на корекцію мотиваційної сфери, передбачає психологічний супровід сюжетів, створених дитиною, підвищує потребу в активності та реалізації моторних та емоційних можливостей. Сенсорна інтеграція та психокорекція передбачає знайомство з формою, розміром, площиною та частинами предметів, сприяє психокорекції пізнавальних процесів, мотивації, підвищенню соціальної адаптації дитини. Під час малювання людина розслабляється, відволікається від проблем, звільняється від затисків, образ й негативних установок. Коли людина зосереджує увагу на створенні чогось, у неї розвивається креативність мислення, формується відчуття прекрасного та естетичний смак. Якщо говоримо про дітей, то арт-терапія не тільки сприяє розкриттю творчого потенціалу, підвищенню самооцінки, але й знижує рівень тривожності, агресивності, сором'язливості.

Протягом століть рукоділля було невід'ємною частиною традиційного життя практично кожного народу. Раніше навіть в повсякденних справах люди реалізовували свій творчий потенціал, черпаючи сили в гармонії з навколишньою природою. І в останні кілька років ми можемо спостерігати сплеск зацікавленості рукоділлям, заснованим на народних традиціях і стародавніх ремеслах.

Валяння як різновид українського ремесла також отримало нове життя в сучасному суспільстві й зарекомендувало себе як один з кращих способів інтелектуальної та психологічної реабілітації дітей з інвалідністю. Валяння з вовни – творче заняття, що має прекрасний терапевтичний ефект. Вовна – прекрасний матеріал, з живою енергетикою, подарований нам самою природою: теплий, екологічно чистий, що позитивно впливає на здоров'я й емоційну сферу. Працюючи з вовною, дитина зігрівається, заспокоюється, наповнюється енергією і позитивними емоціями, приємними тактильними відчуттями, знімає стрес і психічну напругу. Валяння допомагає тренувати дрібну моторику, робить пальці більш слухняними і гнучкими, у результаті чого підтримується інтелектуальна активність, поліпшується загальне самопочуття. Окрім вирішення серйозних психологічних проблем, терапія вовною допомагає

розвинути креативність мислення, сприяє підвищенню самооцінки, вчить розслаблятися, позбавлятися негативних емоцій і думок.

Народна кухня – це така ж культурна спадщина українського народу, як інші народні ремесла. Українська кухня складалася протягом віків і з давніх часів відрзнялася різноманітністю страв, високими смаковими і поживними якостями. Кулінарія має терапевтичне значення у фізичному, когнітивному, соціальному та внутрішньоособистісному відношенні для дітей з інвалідністю. Фізично кулінарія сприяє розвитку рухів у плечах, пальцях, зап'ястях, лікті, шиї, а також гарний загальний баланс. Для підйому, змішування, різання працюють м'язи. Більше того, сенсорна обізнаність важлива при розгляді безпеки під час роботи з гарячими та гострими предметами. Кулінарія, як терапія, ефективна, оскільки вона заохочує до творчості. У наші дні використовують кулінарію чи випічку як інструменти терапії для подолання депресії, тривоги та інших проблем психічного здоров'я, а також як аспект соціалізації дитини з інвалідністю.

Отже, знайомство з особливостями роботи в народних ремеслах для дітей з інвалідністю може стати не лише цікавою розвагою, а й можливістю отримати певні корисні навички для життя та основою для подальшої діяльності. В будь-якому разі, праця з природними матеріалами - це щедрий простір для творчого самовираження особистості дитини.

На фото: майстер-клас з приготування піци. Ведучий майстер з ремесел М. Мурашов.

Територія Центру ремесел «ДУНСТАН».

1.2. Концептуальні основи еко-арт-терапії

- Еко-арт-терапія як спосіб творчої взаємодії в природному просторі.
- Арт-терапевтичний потенціал традиційних ремесел України.

Еко-арт-терапія як спосіб творчої взаємодії в природному просторі.

Практична діяльність у сфері розвитку, корекції та адаптації дітей з інвалідністю передбачає пошук нових, дієвих та ефективних методів для роботи. Одним із найбільш задіяних методів є арт-терапія, котра, по суті, не має обмежень у використанні. Багатофункціональність напрядує дає безліч можливостей, але і потребує певного методологічного впорядкування. Технології арт-терапії дозволяють цілеспрямовано використовувати різні види мистецтва як засіб психотерапевтичного та психокорекційного впливу на особистість. «Психотерапевтична енциклопедія» за редакцією Б. Карвасарського визначає напрям як «використання мистецтва як терапевтичного фактору». Метою арт-терапії є гармонізація особистості шляхом розвитку її здатності до самопізнання та самовираження, формування цілісності. В методі арт-терапії «зцілення» визначають як шлях досягнення клієнтом цілісності, а його трансформаційний ефект засновується на механізмі проєкції. Тобто, під час творчого процесу ми проєктуємо частину свого внутрішнього світу на продукт діяльності. Отриманий результат творчої праці має віддзеркалювати особистість митця, навіть якщо в результаті діяльності з'являється щось несподіване для самої людини. Так у творчій праці розкриваються найпотаємніші струнки душі та проявляється особистість. Отже, займаючись творчістю, ми отримуємо можливість вибудовувати власну особистість та проявляти її в здійсненні.

З терапевтичною метою може бути застосована як пасивна (рецептивна) форма творчого процесу: спостереження образотворчого, аудіального мистецтва тощо, так і активне виявлення творчого самовираження. Саме в такому форматі арт-терапія здійснюється за допомогою руху, кольору, пластики, звуку, нових форм та інших проявів. Завдання процесу полягає в пробудженні існуючих ресурсів особистості та реалізації потенціалу.

О. Деркач серед традиційних арт-терапевтичних напрямків називає:

- *образотворчий* - малювання, ліплення, оригамі, декоративно-прикладне мистецтвом тощо,
- *імаготерапія* - лікувальний вплив на людину засобами театральної дії та сценічного образу,
- *бібліотерапія* – терапевтичний вплив на людину забезпечується в процесі читання й осмислення творів літератури,

- *музична терапія* - лікувальний вплив на людину засобами музичного мистецтва, що відбувається як у процесі сприйняття вже існуючих музичних творів, так і у процесі власної музично-творчої діяльності клієнта,

- *фольклоротерапія* – це терапія засобами фольклорних традицій у синкретичному поєднанні різних видів мистецтва,

- *вокалотерапія* - лікування співом,

- *кінезітерапія* - лікувальний вплив на людину засобами руху, тобто, танцювально-рухова терапія, корекційна ритміка, евритмія тощо [15].

Західноєвропейська арт-терапевтична практика інтегрує в розвиток методу актуальні проблеми розвитку суспільства, на тлі чого утворюються нові напрями. До них О. Копитін та О. Деркач відносять наступні:

– *мультикультуральний напрям* – передбачає особливу увагу арт-терапевта до соціального та культурного досвіду клієнта з урахуванням його етнічної, расової, класової та професійної приналежності. Це дозволяє спеціалісту більш успішно здійснювати арт-терапевтичну роботу із представниками культурних меншинств, мігрантами, біженцями та жертвами міжконфесійних та міжетнічних конфліктів;

– *феміністський напрям* (гендерно-орієнтований напрям) – спрямований на вивчення впливу традиційної культури та існуючих соціальних норм на формування ставлення до жінки у сім'ї та суспільстві, формування у жінок їх образу «Я», на міжстатеві стосунки та сексуальну поведінку тощо;

– *інтегративний напрям* – відображує намагання сучасних арт-терапевтів більш активно використовувати у терапевтичному процесі ті форми творчого самовираження, які, зазвичай, асоціюються із музичною, драма- та танцювально-руховою терапією, а також – мультимодальні форми, що передбачають одночасне або послідовне використання візуальної, сенсомоторної, драматично-рольової та музичної експресії;

– *екологічний напрям* – пов'язаний із використанням сучасними арт-терапевтами «екоестетичних уявлень особистості», що свідчить про їх прагнення створити для клієнта цілісне середовище, яке б об'єднувало природу, культуру та техніку;

– *соціально-конструкціоністський* або *нарративний напрям* – передбачає використання різноманітних моделей аналізу як системи міжособистісних стосунків та поведінки клієнта, так і інтерпретації його образотворчої продукції на основі «мультимодальної інтерпретуючої стратегії» Е.Келіш і стратегії «постпозитивістських інтерпретацій» [15; 26].

У відповідності до завдань та специфіки реалізації терапевтичного потенціалу мистецтва, Е. Медведєва виокремлює такі *напрями роботи*, як:

– *психофізіологічний* (корекція психофізіологічних порушень);

- *психотерапевтичний* (вплив на когнітивну та емоційну сфери);
- *психологічний* (здійснення катарсичного, регулятивного та комунікативного впливу на особистість);
- *соціально-педагогічний* (розвиток естетичних потреб, розвиток загального та художньо-естетичного кругозору, активізація потенційних можливостей дитини під час практичної художньо-творчої діяльності) [2; 3].

Але можливості і форми застосування арт-терапії значно ширші. Останнім часом поширення здобувають арт-терапевтичні техніки в колаборації з екологічною психологією та використанням ресурсів природного середовища. Еко-арт-терапія визначається як відносно новий вид арт-терапії, де окрім мистецтва і творчості клієнта, в якості рівноправного терапевтичного засобу виступає природа, завдяки чому арт-терапевтична взаємодія відбувається в природному просторі з використанням різних природних матеріалів. І, як зазначає О. Деркач, особливої актуальності при цьому набуває реалізація синкретичної природи арт-терапії, де успішно поєднуються усі види мистецтва – образотворче, музичне, мистецтво танцю, драматичне мистецтво та мистецтво кіно, декоративно-ужиткове мистецтво тощо. Особливістю напрямку є включення в творчу діяльність піклування про природне середовище і заходи по збереженню культурних традицій. Поява даного підходу зумовлена екзистенційною кризою та потребою повернути людині її контакт з природним середовищем і необхідністю усвідомлення свого впливу на оточуючий простір та місця у ньому.

О. Копитін наводить три основні теоретичні блоки, які формують концептуальні положення еко-арт-терапії. Вони виділені у відповідності з моделлю системної арт-терапії (САТ) [26]:

1. Психологічна теорія особистості, котра описує основні структурні елементи психіки в її розвитку в онтогенезі, формування особистості в різних умовах соціального оточення, виникнення здорового самоствавлення та ідентичності або функціонування при різних психічних порушеннях та різних рівнях психосоціальної адаптації. Цей блок також включає певну психологічну концепцію творчої особистісної активності, яка може по-різному виявлятися на різних етапах онтогенезу. А також обґрунтування її впливу на процес адаптації у стані здоров'я або хвороби.

2. Концепції екобіопсихосоціогенезу захворювання або проблем психологічного походження у людини передбачають розгляд факторів патогенезу та збереження здоров'я – біологічних, екологічних (тобто, факторів середовища), соціальних і психологічних.

3. Концепції лікувального або профілактичного втручання, з опорою на які розробляють методи і техніки арт-терапії, пояснюють особливості

психотерапевтичних і групових стосунків, виникнення факторів терапевтичних змін і трансформацій, а також вибір матеріалів, технік, програм і умов для здійснення арт-терапії.

Еко-арт-терапія має концептуальний зв'язок із екологічною психологією, арт-терапією та різними видами мистецтва, егопсихологією тощо. Особлива увага приділяється засобам і завданням використання мистецтва з метою привертання уваги людей до необхідності бережного ставлення до природи та культурного надбання людства, в тому числі збереження народного мистецтва та традиційних ремесел.

Актуальність напрямку відзначають і науковці, і фахівці-практики. Еко-арт-терапія займає місце на межі перехрестя сфер мистецтва, психології, культури, здоров'я та інших. Певна еклектичність напрямку дозволяє не обмежуватись у засобах роботи, але потребує фахової підготовки і майстерності тренерів та керівників роботи в методах і техніках.

Ідеї психології навколишнього середовища (environmental psychology) та екологічної психології розширюють розуміння впливу мистецтва і творчості на становлення стосунків людини до природи і формування екологічної свідомості. Адже емоційна складова мистецької активності сприяє більш свідомому та цілеспрямованому облаштуванню природного навколишнього середовища та встановлення ціннісного ставлення до результатів власної праці у природному просторі. Важливим фактором також залишається необхідність збереження надбань традиційної культури та створення відповідного балансу між природно існуючим середовищем та результатами діяльності людини. Взаємодія з природним середовищем може бути як пасивною (спостереження), так і активною (використання засобів перетворення об'єктів). Але передбачається, що творча і господарська діяльність не завдає шкоди і руйнування навколишньому середовищу.

Арт-терапевтичний потенціал традиційних ремесел України.

Технології та методи арт-терапії дозволяють людині шляхом залучення до цікавої діяльності сформувати власне бачення можливості трансформувати проблемну ситуацію або переживання. І, таким чином, знайти ресурс і вихід з тієї ситуації, опанувати власний творчий простір взаємодії з всесвітом. Використання технологій традиційних ремесел у поєднанні з арт-терапією дозволяє не тільки вивільнити творчу енергію, а ще й створити умови для опанування певними професійними навичками, що може стати підставою для професійної діяльності або виникнення хобі у людини, умов для самореалізації.

Талановитий український народ здавна опанував майстерність перетворювати прості речі для вжитку в мистецтво. Саме тому переважна

кількість традиційних українських промислів мають потенціал для застосування їх як арт-терапевтичних технік. Звичайно, при певній адаптації технічної частини ремісничих особливостей до терапевтичних мети і завдань.

О. Дубницька поділяє народні художні промисли за ступенем художньо-творчої праці на 3 групи. *У першу групу* вона відносить ремесла, в яких переважає виробничо-реміснича майстерність, тобто, це речі утилітарного призначення, розписаний гончарний посуд інші предмети традиційного вжитку. *У другій групі* ремесла, котрі приблизно однаково поєднують творчий і виробничий процеси. Їхнім продуктом стає вишивка, розписний та фігурний посуд, ткацькі вироби, дитячі іграшки тощо. *Третя група* об'єднує промисли, в яких процес творчості займає головну, вирішальну роль. Тут здобутком стає декоративний посуд, виготовлення мистецьких сувенірних виробів, настінні та декоративні художні розписи тощо [7, с.7].

В ситуації корекційної роботи з дітьми з інвалідністю при використанні ремісничих технік ми створюємо умови для формування нових навиків у дітей. Це відкриває великий практичний потенціал для професійної орієнтації дітей, що сприятиме соціальній адаптації та інтеграції. З метою арт-терапевтичної корекції та розвитку дітей або дорослих використовують ремісничу роботу з глиною, лялькотерапію, різні варіанти роботи з вовною – ткання виробів, сухе і мокре валяння предметів або іграшок, часто пропонується також робота з металом, деревом тощо.

В проєкті «Творчість лікує!», циклу інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур і рицарі Круглого столу», - ідеї та методи еко-арт-терапії поєднано із завданням ознайомити учасників з основами народних ремесел України та надати можливість спробувати працювати на деяких раритетних засобах та інструментах, які раніше використовувались у побуті українців. Уся робота в проєкті виконувалась у природних умовах, максимально наближених до традицій українського села. Програма «Творчість лікує!» спрямована для знайомства дітей з інвалідністю із цілющими ресурсами методу екологічної арт-терапії.

На фото: учасники проєкту знайомляться з ремісничим приладдям. Ведучі психолог, арт-терапевт М. Рублевська та майстер з ремесел М. Магляк.

Територія Центру ремесел «Дунстан».

1.3. Створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел

- Особливості організації предметно-ігрового простору для дітей з інвалідністю.
- Потенціал українських народних ремесел в ігровому просторі дітей з інвалідністю.

Трансформації в сучасному соціумі зумовлюють зміни в системі розуміння рушійних сил, джерел, закономірностей та етапів розвитку сучасної дитини. Особливої актуальності в умовах сьогодення набуває необхідність врахування в процесі розвитку дитини співвідношення біологічного та соціального компонентів. Біологічний компонент має своїм джерелом генетичний апарат дитини, що сформувався в процесі біологічної еволюції й визначає розвиток її організму. Соціальний компонент представлений сукупністю культурних досягнень людства, накопичених у процесі історичного й суспільного розвитку. З точки зору сучасної науки, розвиток психіки дитини варто розглядати через єдність біологічних і соціальних компонентів.

Поєднання біологічного й соціального в розвитку дитини є можливим через реалізацію комплексу заходів, спрямованих на формування гармонійно розвиненої особистості, набуття дитиною соціального досвіду, розвиток у неї здатностей ефективно взаємодіяти й навчатися впродовж життя. У руслі цієї парадигми перебуває й проблема гармонійного розвитку дітей з інвалідністю; впровадження ідеї толерантного ставлення до дітей з обмеженими можливостями здоров'я; становлення принципів нормалізації їхнього життя, усвідомлення необхідності інтеграції у суспільство. Труднощі, з якими стикаються діти з інвалідністю, досить часто пов'язані не лише з відчуттями фізичного обмеження й дискомфорту, переживанням втрати своїх можливостей, але й з негативним ставленням оточення. З інвалідністю асоціюється фізична чи психічна неспроможність дитини. Суспільні уявлення про дитину з інвалідністю, як про дитину, яка багато чого не може робити, яка потребує допомоги інших, викликає найчастіше почуття жалю. Це негативно відображається на включеності дитини в активні соціальні взаємовідносини. З метою уникнення такого ставлення, діти з інвалідністю здебільшого спілкуються лише з подібними собі. Саме тому, особливої актуальності в українському суспільстві набуває постулат, згідно з яким кожна дитина має право брати участь в усіх видах і формах соціального життя: жити в родинному середовищі та власним незалежним життям, взаємодіяти з дітьми за місцем проживання, здобувати якісну освіту, обирати друзів, бути такою, як всі.

Система корекційної освіти, безсумнівно, володіє налагодженою, відпрацьованою методикою навчання дітей з інвалідністю, однак формує слабкі соціальні навички. Формування соціальних навичок у дітей з інвалідністю передбачає включення їх у діяльність, у процесі якої відбуватиметься соціальний розвиток особистості, засвоєння нею знань, соціального досвіду й зразків культури. Особливий акцент має бути зроблений на актуалізації особистісного потенціалу, розвитку та вдосконаленні здатностей дитини з інвалідністю, створенні сприятливих умов для досягнення нею соціальної зрілості.

Одним із важливих засобів формування соціальних навичок у дітей з інвалідністю є предметно-ігровий простір, який має сприяти не пристосуванню дитини з інвалідністю до правил і умов суспільства, а включення в життя на своїх власних умовах, які суспільство приймає і враховує. Для цього потрібно забезпечити необхідну систему соціально-педагогічної й психологічної підтримки. Ігровий простір дитини з інвалідністю має відповідати вимогам змістової насиченості, трансформаційності, поліфункціональності, варіативності, доступності й безпечності.

Наповненість ігрового простору дитини з інвалідністю залежить від здатностей, інтересів й можливостей різнобічного використання окремих його складових. Якісно організований ігровий простір дитини з інвалідністю передбачає періодичні зміну ігрового матеріалу, появу нових предметів, які стимулюють ігру, рухливу, пізнавальну й дослідницьку активність. Доступність ігрового простору передбачає вільний доступ дітей з інвалідністю до приміщень, іграшок, матеріалів і посібників, які забезпечують основні види дитячої активності. Вдало організований ігровий простір передбачає єдність соціальних і природних засобів забезпечення різнобічної діяльності дитини з інвалідністю. Створення ігрового простору має бути спрямоване на гармонізацію з точки зору кількості, різнобічності, неординарності, змінності, ступеня впливу на особистість дитини з інвалідністю всіх його компонентів.

В основі гармонізації ігрового простору дітей з інвалідністю лежить переконання в тому, що всі діти можуть навчатися, мають право реалізовувати свій потенціал та інтегруватися в суспільство. З цією метою необхідно створити спеціальні умови для ігрової діяльності дитини з інвалідністю: відповідне ігрове середовище; адаптовані методи й форми організації ігрової діяльності, що найповніше задовольнятимуть потреби кожної дитини; соціально-психологічний супровід дітей з інвалідністю у процесі гри.

У грі дитина з інвалідністю має знаходити й виражати власне «Я». Під час вільної гри створюються умови для керування власними бажаннями, намірами, проявами та задумами. Коли дорослі дають інструкції чи

визначають чіткі правила гри – місця для розвитку особистості дитини з інвалідністю вже не залишається. Вільна гра є своєрідною терапією для дитини з інвалідністю, оскільки дає можливість безпечно висловлювати та переживати глибокі емоції, що позитивно впливає на розвиток емоційного інтелекту. Творчість, уява та ініціативність дитини з інвалідністю активізуватимуться в грі, за умови відсутності інструкцій до дії, оцінок діяльності, спроб спрямувати гру «в потрібний напрям» чи нав'язати результати.

У вказаному контексті особливу увагу варто звернути на потенціал українських народних ремесел в ігровому просторі дітей з інвалідністю. Наповненість ігрового простору дітей з інвалідністю українськими народними ремеслами не тільки сприятиме гармонійному розвитку особистості, розкриттю її творчого потенціалу, розвитку інтелекту, розповідатиме про історію народу і його традиції, але й забезпечить дотримання принципу екологічності у процесі всебічного розвитку дитини з інвалідністю. Українські народні ремесла є потужним важелем у розвитку особистості дитини з інвалідністю, ліквідації недоліків у мовленнєвих та мисленнєвих операціях, підвищенні рівня самооцінки та формуванні нових соціальних компетенцій. Саме тому варто говорити про створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел.

Наповненість ігрового простору дітей з інвалідністю українськими народними ремеслами створить реальні можливості для опосередкованого засвоєння знань, що виходять за межі життєвого досвіду та безпосереднього сприймання дитини, і є віддаленими в просторі й часі. Використання українських народних ремесел в ігровій діяльності дітей з інвалідністю сприятиме формуванню навичок вияву терпимості до всього живого й виникненню позитивного настрою. Спрямованість на переживання позитивних емоцій є одним із пріоритетних завдань у створенні й використанні еколого-розвивального ігрового простору дітей з інвалідністю. Емоційний настрій не лише визначатиме поведінку дитини з інвалідністю, а й інформуватиме дорослих про те, що дитині подобається, а що її дратує. Розвиток дитини з інвалідністю через емоційний вплив є надзвичайно складним процесом, основним завданням якого є не придушення і викорінення емоцій, а правильне управління ними. Використання українських народних ремесел в еколого-розвивальному ігровому просторі дітей з інвалідністю сприятиме створенню у дітей емоційного благополуччя.

Емоційне благополуччя є однією з базових якостей життя дитини з інвалідністю, важливою умовою збереження її фізичного та психічного здоров'я.

Емоційне благополуччя є базовим почуттям емоційного комфорту, що забезпечує довіру й активне ставлення дитини з інвалідністю до світу. Воно проявляється в переважному позитивному тлі настрою, у стилі переживання результатів дій, успіхів і невдач у розвитку пізнавальної мотивації, у ставленні до оцінки дорослого, у розвитку самоконтролю, переживанні сімейної ситуації. Емоційне благополуччя дитини з інвалідністю виражається в таких рисах, як довіра до світу; здатність проявляти гуманні почуття; уміння співпереживати й відчувати стан іншої людини; наявність позитивних емоцій і почуття гумору; здатність і потреба в тілесному контакті; почуття подиву; варіативність поведінки; здатність до позитивного підкріплення себе та власних дій; упевненість у собі; уміння знаходити спільну мову з іншими людьми. Включення дітей з інвалідністю у різні види народних ремесел та художніх промислів збагачуватиме особистість позитивними емоціями, життєвим досвідом, сприятиме створенню умов для адаптації в соціальному середовищі й розкриттю духовного і творчого потенціалу дитини.

Особливої уваги в якісній організації еколого-розвивального ігрового простору дітей з інвалідністю заслуговує досвід використання лицарських традицій. Знайомство з лицарськими традиціями створює сприятливу психологічну атмосферу для встановлення різнопланових міжособистісних взаємозв'язків і дозволяє дитині з інвалідністю вирішувати багато проблемних ситуацій опосередковано від імені будь-якого персонажа. Це допомагає долати боязкість, невпевненість у собі, сором'язливість, розвинути здатність до публічної промови. В театралізованих лицарських іграх дитина з інвалідністю має можливість виступати в ролі дослідника, а дорослий у ролі консультанта. Впровадження в процес розвитку дитини з інвалідністю театралізованої діяльності сприяє пізнанню дитиною світу не тільки розумом, а й серцем; формуванню у неї власного ставлення до добра і зла; виховуванню любові до місця, де вона народилася і живе. Особливу зацікавленість та позитивний емоційний настрій у дітей з інвалідністю викликають лицарські обладунки та театралізовані лицарські турніри. Ефективною є робота, де діти з інвалідністю не лише розглядають лицарські обладунки, а й мають змогу їх одягти.

*На фото: учасники проекту «Творчість лікує!»
в лицарських обладунках та захопливих іграх.
Територія Центру ремесел «ДУНСТАН».*

Оволодіваючи лицарськими традиціями, духовністю, діти з інвалідністю одночасно й знайомляться з стилем, способом життя, діяльності й поведінки лицарів. Такий підхід сприяє формуванню у дітей з інвалідністю активно-дійової позиції у вирішенні складних життєвих ситуацій; розвиває ентузіазм і наполегливість у подоланні труднощів. Знайомство з лицарським способом життя стимулюватиме дітей з інвалідністю до пошуку можливостей виходити переможцем у життєвій боротьбі. Рівняючись на високий взірець лицаря, діти з інвалідністю оволодіватимуть лицарською ідеологією, філософією й мораллю.

Досить важлива роль в еколого-розвивальному ігровому просторі дитини з інвалідністю належить народній іграшці. Народна традиційна іграшка має витoki в глибинних шарах фольклорної колективної культури. Саме тому використання народної іграшки у розвитку дитини з інвалідністю сприятиме прилученню дитини до духовного, естетичного, побутового досвіду народу. Основними функціями народної іграшки є розвивальна, розважальна й виховна, тобто народна іграшка покликана соціалізувати особистість дитини з інвалідністю. У народній іграшці передається любов і ласка, веселість, знання та вміння – в цьому сила її впливу на дитину з інвалідністю, на формування її духовності. У народній іграшці багато тепла, що виражається у дбайливому її виконанні: колористична глиняна іграшка, сонячна дерев'яна іграшка, смачна іграшка з сиру чи тіста, заворожуюча іграшка з тканини чи соломи.

Традиційна народна іграшка добра, весела, яскрава, виготовлена з природних екологічно чистих матеріалів, які не зашкодять здоров'ю дитини з

інвалідністю. Народна іграшка дає дитині те, чого не може дати сучасна іграшка: розповідає про історію країни, про звичаї й традиції народу, про її спосіб життя, тобто вона формує духовний та емоційний розвиток дитини.

Дитина, граючись іграшкою, здійснює зорове та сенсорне сприйняття її форми (матеріально пластичної, кольорової, орнаментально-знакової) непомітно для себе, приєднується до місцевої, а через неї й до етнонаціональної сфери образних уподобань, художніх особливостей, які водночас мовою свого змісту розповідають про виробничо-господарську та святково-обрядову діяльність населення тієї місцевості, того краю, який ця дитина згодом, коли стане дорослою людиною, усвідомить як рідний.

Українська народна іграшка несе дітям з інвалідністю доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, мистецтво, життя загалом. Народна іграшка сприяє формуванню позитивного ставлення до народних традицій, навчає поважати працю інших, дотримуватися певних правил та норм тощо.

Отже, українські народні ремесла навчать дитину з інвалідністю бачити світ у всій його повноті й красі, любити свій край і берегти рідну природу, адже традиційно народні майстри походили з селянського середовища і були тісно пов'язані з природою. Обробляючи землю і добуваючи дари лісу, наші предки були надзвичайно спостережливі і всі свої спостереження за тваринами, рослинами й неживою природою втілювали у своїх творах.

Заняття народними промислами розвиватимуть у дітей з інвалідністю спостережливість, образне й просторове мислення, сприятимуть розвитку естетичного сприйняття, формуватимуть навички малювання, ліплення, вирізання, плетіння. Оскільки більшість народних ремесел припускають кропітку працю, то включеність у неї дитини з інвалідністю сприятиме розвитку дрібної моторики, а, отже, й когнітивних здібностей. Завдяки включеності в народне мистецтво, у дітей з інвалідністю поліпшуватиметься пам'ять і розумова діяльність, розвиватиметься посидючість, тренуватиметься увага.

Включення дітей з інвалідністю в традиційні народні промисли сприятиме їхньому самовираженню. Діти з інвалідністю отримають можливість вести діалог зі світом, розповідаючи у творчості про свої враження й переживання. Використання народних ремесел у розвитку особистості дитини з інвалідністю відіграє величезну роль, навчаючи її правильному спілкуванню з навколишнім світом, направляючи її психічну енергію у творче русло. Крім психологічного аспекту, народні ремесла спроможні навчити дитину з інвалідністю багатьом прикладним навичкам.

Створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел має

охоплювати три рівні. На першому рівні варто звернути увагу на побудову відносин в системі «дитина – виховна інституція», що сприятиме взаємозв'язку мотивації дитини з інвалідністю до участі в соціальному житті і її самореалізації. Другий рівень передбачає спрямування дитини з інвалідністю на побудову взаємовідносин у системі: «соціальна діяльність і соціальний досвід взаємодії в конкретній групі дітей»; набуття соціального досвіду відповідно до способу взаємодії в групі дітей, реалізацію соціокультурної функції через відповідну соціальну діяльність; підтримку в подоланні певних труднощів у діяльності дитини. Третій рівень скерований на орієнтацію дитини з інвалідністю на загальні й диференційні соціокультурні цінності; самовизначення щодо виконання соціокультурної функції та інтеграції до соціокультурної спільноти; забезпечення конструювання варіанту власного життя, перспектив життєвого самовизначення.

Заняття народними ремеслами сприятимуть не тільки включенню дитини з інвалідністю в цілеспрямовану діяльність, що розвиває інтелект, дрібну моторику і естетичне сприйняття, але і допомагатимуть спілкуватися, брати участь у спільній справі, бути затребуваною і сприятимуть формуванню почуття власної гідності.

Важливим результатом створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел стане підвищення якості життя дітей з інвалідністю, а також їхніх сімей. Включення українських народних ремесел в еколого-розвивальний ігровий простір дітей з інвалідністю створить сприятливі умови для соціалізації та розвитку творчих здібностей. Діти з інвалідністю досить часто позбавлені спілкування з однолітками. Для таких дітей необхідним є розуміння й прийняття їх не лише батьками, а й суспільством в цілому. Якщо суспільство навчиться сприймати дітей з інвалідністю через призму гарних друзів, сумлінних виконавців, цілеспрямованих талантів, і лише потім через інвалідність, то це буде великою перемогою кожного, хто воліє жити в рівноправному та справедливому світі.

Створення еколого-розвивального ігрового простору для дітей з інвалідністю шляхом використання українських народних ремесел сприятиме інтеграції в суспільство дітей з інвалідністю. Інтеграція дітей з інвалідністю в суспільство залежить від якості процесу передачі суспільством соціального досвіду, урахування особливостей і потреб кожної дитини та створення відповідних для цього соціально-психологічних умов.

Таким чином, використання українських народних ремесел забезпечить включення дітей з інвалідністю в соціальні системи, структури й соціальні зв'язки. Специфіка компонентної наповненості еколого-розвивального ігрового

простору для дітей з інвалідністю визначається ставленням людей до інвалідів як до рівноправних суб'єктів суспільної ланки, що потребує адекватної підтримки. Якісно організований ігровий простір дітей з інвалідністю сприятиме оволодінню повною мірою соціальним досвідом відповідно до соціально-економічної структури, ідеології, культури та освіти.

*На фото: майстер-клас з глинотеранії.
Ведуча психолог, арт-терапевт М. Рублевська.
Територія Центру ремесел «ДУНСТАН».*

1.4. Соціальна адаптація дітей з інвалідністю

Процес соціально-психологічного супроводу дітей з інвалідністю – це частина їхнього комплексного реабілітаційного процесу. Реабілітування осіб з інвалідністю - це спеціально організований, відкритий особистісно орієнтований системно-синергетичний процес медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, технічних, правових, економічних, культурних, творчих, інформаційних заходів, спрямованих на усунення обмежень їх життєдіяльності, відновлення їхнього фізичного, психологічного та соціального здоров'я, соціалізацію, соціальну адаптацію й інтеграцію, оптимізацію рівня діяльності, у тому числі навчальної та трудової, підвищення якості життя і формування його незалежного стилю.

Процес комплексного реабілітування у свою чергу розглядається в парадигмі моделі об'єкта-суб'єкта реабілітування–реабілітованого – у його єдності психічних, соціальних та біологічних якостей, що враховує одночасно медичний, соціальний та особистісний аспекти, і названа А. Г. Шевцовим [43] синтетичною багатофакторною діяльністю особистості, орієнтованою несоціальною моделлю інвалідності. Остання моделює реабілітаційний процес з 5-факторною структурою, що складається з соціального, педагогічного, психологічного, медичного та техніко-середовищного аспектів реабілітування.

Соціальний фактор – група чинників впливу на людину як на суб'єкт соціальних відносин.

Педагогічний (андрагогічний) фактор – група чинників впливу на людину як на суб'єкт діяльності.

Психологічний фактор – група чинників впливу на особистісну сферу людини.

Медичний фактор – група чинників впливу на здоров'я людини.

Техніко-середовищний фактор – група інженерно-технічних та архітектурно-середовищних аспектів компенсації обмежень життєдіяльності людини та впливу на сферу взаємодії людини із навколишнім середовищем [43].

Решта чинників, що виділяються у літературі, можуть бути включені або у вищенаведені групи, або є їх комбінацією. Наприклад, до соціального фактора можна віднести правовий та політичний чинники.

Під час соціально-психологічного супроводу ми не можемо розглядати лише психологічний та соціальний фактори реабілітування, оскільки реабілітування – це комплексний процес і всі його складові взаємопов'язані між собою. Наприклад, безбар'єрний доступ (наявність пандусів, спеціальних світлових та звукових засобів та інше), спеціальне обладнання місця проведення

занять та туалетних кімнат, можливості вільного доступу в громадському транспорті до навчально-реабілітаційних закладів – це все розглядається техніко-середовищним фактором комплексного реабілітування, оскільки впливає на психологічний стан дитини з обмеженнями життєдіяльності, її стабільність, емоційні переживання та інше.

Належний медичний супровід, санаторно-курортне лікування – важливий фактор комплексного реабілітування.

Соціальне реабілітування – це важливий компонент комплексного реабілітування, за допомогою якого дитині допомагають увійти в соціальний простір та адаптуватися до нього.

Соціальне адаптування включає в себе:

- формування навиків взаємодії з соціальним оточенням: батьками, вихователями, вчителями, однолітками та іншими членами соціального оточення;
- розвиток комунікативних здібностей та комунікації;
- формування навиків самообслуговування.

Зазначені уміння формуються із врахуванням обмежень життєдіяльності дитини та, відповідно, до принципу компенсації недостатньо сформованих або відсутніх фізіологічних функцій.

Ерготерапія є найефективнішим методом розвитку соціальної адаптації дитини. Сенсорна інтеграція – це один з видів ерготерапії, що заснований на взаємозв'язку та взаємовпливі органів чуття. Вона формується у певній послідовності, при цьому кожен рівень сенсорної інтеграції формується на попередньому. Для початку важливо зрозуміти власні тілесні відчуття, зрозуміти власне самосприйняття. Після розуміння відчуттів власного тіла, важливо дослідити відчуття, що виникають від навколишнього середовища.

Основні етапи сенсорної інтеграції:

Самосприйняття – тактильні відчуття з м'язів, суглобів, органів рівноваги. Самосприйняття є основою для інтеграції сигналів, що сприймаються із зовнішнього середовища, та передумовою для подальшого самовираження людини.

Сприймання навколишнього світу відбувається за допомогою органів відчуття: смаку, зору, слуху, нюху та інших.

Сенсорна інтеграція допомагає дитині виконувати ті або інші дії, а також надає інформацію про характер дії. Надає можливість виконувати кілька дій одночасно, регулювати тонус та рівновагу, координацію тіла та розподіл сили, розвиток дрібної моторики, розуміння слів, читання, розвиток самооцінки та впевненості у собі.

Сенсорна інтеграція застосовується при появі симптомів порушення сенсомоторного розвитку.

У межах проекту «Творчість лікує!» з циклу інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур та рицарі Круглого столу» підтриманого Українським культурним фондом, з метою соціально-психологічної адаптації дітей з обмеженнями життєдіяльності застосовувалися методи ерготерапії. Діти були залучені до майстер-класів, де для досягнення завдань соціального та психологічного адаптування здійснювався вплив на різні сенсорні системи дитини та набувалися навички взаємодії в колективі однолітків.

Сенсорні системи, що зазнають впливу	Майстер-клас, що сприяв розвитку сенсорних систем
Зорова сенсорна система	<p>Казкотерапевтичне шоу з використанням театру тіней «Святий Дунстан».</p> <p>Майстер-клас з глинотерапії «Лицар».</p> <p>Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Майстер-клас по виготовленню виробу з ниток «Янгол».</p> <p>Знайомство відвідувачів із Центром ремесел «Дунстан».</p> <p>Тур музеєм під відкритим небом з демонстрацією ландшафтних інсталяцій музею, що відображають культуру старовинної Європи: «Гластонберійський терен», «Меч Ескалібур», «Колодязь Чаші», «Стан лицарів Круглого столу» та «Човен Святого Дунстана».</p> <p>Казкотерапевтичне шоу з елементами вуличного лялькового театру «Чарівна країна всередині нас».</p> <p>Розвиток творчих навичок шляхом малювання (ізотерапія).</p> <p>Активно-командний відпочинок у «Парку середньовічних розваг» – стрільба з лука та інші веселі командні ігри.</p> <p>Ознайомлення дітей з інвалідністю з народним приладдям для ремісництва та побуту.</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з гончарства «Міцна фортеця».</p> <p>Майстер-клас з пісочної терапії.</p> <p>Інтерактивна гра-квест «Ремесла України».</p>

		<p>Майстер-клас з малювання вовною «Мій портрет у променях сонця».</p> <p>Знайомство відвідувачів музею просто неба з експозицією «Герби Поділля».</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з виготовлення меча «Сила та доброта».</p>
Слухова система	сенсорна	<p>Казкотерапевтичне шоу з використанням театру тіней «Святий Дунстан».</p> <p>Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Знайомство відвідувачів з Центром ремесел «Дунстан».</p> <p>Тур музеєм під відкритим небом з демонстрацією ландшафтних інсталяцій музею, що відображають культуру старовинної Європи: «Гластонберійський терен», «Меч Ескалібур», «Колодязь Чаші», «Стан лицарів Круглого столу» та «Човен Святого Дунстана».</p> <p>Казкотерапевтичне шоу з елементами вуличного лялькового театру «Чарівна країна всередині нас».</p> <p>Активно-командний відпочинок у «Парку середньовічних розваг» – стрільба з лука та інші веселі командні ігри.</p> <p>Ознайомлення дітей з інвалідністю з народним приладдям для ремісництва та побуту.</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з гончарства «Міцна фортеця».</p> <p>Інтерактивна гра-квест «Ремесла України».</p> <p>Знайомство відвідувачів музею просто неба з експозицією «Герби Поділля».</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з виготовлення меча «Сила та доброта».</p>
Тактильна система	сенсорна	<p>Майстер-клас з глинотерапії «Лицар».</p> <p>Майстер-клас із виготовлення виробу з ниток «Янгол».</p> <p>Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Майстер-клас з встановлення середньовічного намету.</p> <p>Казкотерапевтичне шоу з елементами вуличного лялькового театру «Чарівна країна всередині нас».</p> <p>Розвиток творчих навиків шляхом малювання (ізотерапіяворче мистецтво).</p> <p>Ознайомлення дітей з особливими потребами з народним приладдям для ремісництва та побуту.</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з гончарства «Міцна фортеця».</p>

	<p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за сторовинними рецептами України. Трапеза.</p> <p>Майстер-клас з пісочної терапії.</p> <p>Майстер-клас з виготовлення та розмальовування імбирного печива «Чарівне зернятко».</p> <p>Майстер-клас з малювання вовною «Мій портрет у променях сонця».</p> <p>Арт-терапевтичний майстер-клас з виготовлення меча «Сила та доброта».</p>
Пропріоцептивна сенсорна система	<p>Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Майстер-клас з встановлення середньовічного намету.</p> <p>Активно-командний відпочинок у «Парку середньовічних розваг» – стрільба з лука та інші веселі командні ігри.</p>
Вестибулярна сенсорна система	<p>Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату», «Середньовічний лабіринт»</p> <p>Майстер-клас з встановлення середньовічного намету.</p> <p>Активно-командний відпочинок у «Парку середньовічних розваг» – стрільба з лука та інші веселі командні ігри.</p> <p>Середньовічна естафета (залізні коні, командні лижви та балансири)</p>
Смакова сенсорна система	<p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна трапеза.</p> <p>Майстер-клас з виготовлення та розмальовування імбирного печива «Чарівне зернятко».</p>
Нюхова сенсорна система	<p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна трапеза.</p> <p>Майстер-клас з виготовлення та розмальовування імбирного печива «Чарівне зернятко».</p>

Майстер-класи, що відвідували діти з інвалідністю в межах інклюзивної еко-арт-терапевтичної програми «Король Артур та лицарі круглого столу» виконували ерготерапевтичні завдання, комплексно впливали на різні сенсорні системи, сприяли та забезпечували:

- активне сприйняття;
- емоційне залучення;
- мотивацію діяльності;

- планування діяльності;
- здійснення дій.

Представлена інклюзивна еко-арт-терапевтична програма, окрім розвивально-психологічної функції, виконувала ряд завдань соціальної інтеграції та адаптації дітей з інвалідністю.

Унікальним є не лише всебічний розвивальний вплив, коли у цікавій, ігровій формі діти знайомляться з історією, археологією, кулінарною справою, вітчизняними та світовими казками, легендами, але й набувають навиків групової взаємодії, побудови міжособистісних стосунків та комунікації.

У ненав'язливій, природній формі діти набували навиків самообслуговування та соціально-побутової адаптації, здобували знання про різні види діяльності, що у подальшому можуть бути підґрунтям для вибору майбутньої професії.

Компоненти соціальної адаптації	Майстер-клас, що сприяв розвитку соціального адаптування дітей з обмеженнями життєдіяльності
Взаємодія у колективі, групі, інституції	<p>Казкотерапевтичне шоу з використанням театру тіней «Святий Дунстан».</p> <p>Змагання та конкурси. Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Активно-командний відпочинок у «Парку середньовічних розваг» – стрільба з лука та інші веселі командні ігри.</p> <p>Середньовічна естафета (залізні коні, командні лижви та балансири).</p> <p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна трапеза.</p> <p>Підготовка та відкриття Ярмарку, на якому діти представлять свої роботи. Проведення Ярмарку творчих виробів учасників.</p>
Комунікативна адаптація	<p>Казкотерапевтичне шоу з використанням театру тіней «Святий Дунстан».</p> <p>Змагання та конкурси. Атракціони: «Лицарський приціл», «Перетягування канату».</p> <p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна</p>

	<p>трапеза. Середньовічна естафета (залізні коні, командні лижви та балансири)</p> <p>Підготовка та відкриття Ярмарку, на якому діти представлять свої роботи. Проведення Ярмарку творчих виробів учасників.</p>
Соціально-побутова адаптація	<p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна трапеза. Майстер-клас з встановлення середньовічного намету. Майстер-клас з виготовлення та розмальовування імбирного печива «Чарівне зернятко».</p> <p>Підготовка та відкриття Ярмарку, на якому діти представлять свої роботи. Проведення Ярмарку творчих виробів учасників.</p>
Знайомство з різними видами діяльності	<p>Майстер-клас з глинотерапії «Лицар». Майстер-клас з виготовлення виробу з ниток «Янгол». Майстер-клас з встановлення середньовічного намету. Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами різних країн. Спільна трапеза.</p> <p>Ознайомлення дітей з особливими потребами з народним приладдям для ремісництва та побуту.</p> <p>Майстер-клас з виготовлення та розмальовування імбирного печива «Чарівне зернятко».</p> <p>Підготовка та відкриття Ярмарку, на якому діти представлять свої роботи. Проведення Ярмарку творчих виробів учасників.</p>
Самореалізація	<p>Майстер-шоу з виготовлення піци у дров'яній помпейській печі за старовинними рецептами Італії. Спільна трапеза. Майстер-клас з глинотерапії «Лицар». Розвиток творчих навиків шляхом малювання (образотворче мистецтво). Арт-терапевтичний майстер-клас з гончарства «Міцна фортеця». Арт-терапевтичний майстер-клас з виготовлення поробки «Родинне дерево». Майстер-клас з малювання вовною «Мій портрет у променях сонця». Майстер-клас з глинотерапії «Моє джерело сили» біля озера для батьків.</p> <p>Проведення Ярмарку творчих виробів учасників.</p> <p>Посвята учасників у лицарі. Вручення грамот і нагород.</p>

Рекомендації щодо проведення соціально-психологічного супроводу дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату:

1. Не спирайтеся під час розмови на візок – це особистий простір людини у візку.

2. Якщо розмова триває більше кількох хвилин, присядьте або станьте навколішки, щоб опинитися обличчям до обличчя зі співрозмовником.

3. Упевніться, що Ви знаєте про реальні можливості людини у візку. Дехто може ходити, але використовує візок, щоб зберегти сили та час.

4. Чітко пояснюйте, як дістатися того чи іншого місця, розповідайте про будь-які перешкоди та альтернативні шляхи, якими може скористатися людина у візку.

Особливості спілкування з дітьми з порушеннями функцій слуху в інтегрованому колективі

1. Враховуйте, що люди з порушеннями функцій слуху більш чутливі до дотиків і змахів рукою, ніж інші, тому аби привернути увагу нечуючої особи, доторкніться до неї, махніть рукою або постукайте по столу (щоб створити вібрацію).

2. Зачекайте, поки дитина подивиться на Вас, а потім починайте говорити.

3. Звертайтеся власне до людини, яка не чує, а не до її помічника-перекладача.

4. Розмовляючи з людиною, яка не чує, стійте до неї обличчям, щоб вона могла бачити Вашу артикуляцію і вираз обличчя.

5. Слідкуйте, щоб за Вашою спиною не було джерела світла, що призводить до появи на обличчі тіні, що заважатиме співрозмовникові читати з губ.

6. Не відвертайтеся від людини, з якою ведете бесіду.

7. Не прикривайте рукою обличчя або рот.

8. На знак згоди краще кивати головою, ніж щось казати.

9. Використовуйте жести та мову тіла, коли це доречно.

10. Говоріть чітко та трішечки повільніше, ніж звичайно.

11. Не кричіть та не вимовляйте слова занадто старанно – це деформує рух губ і заважає зчитуванню інформації.

12. Не зупиняйте за руку молоду людину з порушеннями функцій слуху, коли вона спілкується тактильно-жестовою мовою – це дуже неввічливо і вважається агресивною дією.

13. Щоб привернути увагу людей з порушеннями функцій слуху на зустрічі або на іншому публічному заході, можна, наприклад, двічі увімкнути та вимкнути світло (ліхтарик/ лампочку).

14. Якщо Вам потрібно відволіктися під час спілкування з людиною з порушеннями функцій слуху (телефонний дзвінок чи терміновий виклик), доторкніться до руки співрозмовника та знаками попросіть зачекати. Якщо Ви без пояснень відвертаєтеся від співрозмовника на чийсь голос, це може бути сприйнято нечуючою людиною як образа.

15. Будьте терплячі, не прискорюйте події, дайте співрозмовнику час, щоб обдумати інформацію.

16. Не повторюйте одне і те ж декілька разів, змінюйте формулювання, щоб дати співрозмовнику якомога більше можливостей зрозуміти почуте.

17. Якщо під час спілкування Ви зайшли у глухий кут, напишіть те, що Ви хотіли сказати; тримайте поруч блокнот для нотаток.

18. Тримайте поруч блокнот, щоб записати необхідну інформацію, імена, адреси тощо.

19. Краще показати фотокартки тих людей, з якими треба зустрітися, ніж описувати їх зовнішність.

Документи та інші текстові матеріали для людей з порушеннями функцій слуху мають бути написані звичайною (простою) мовою [23].

Рекомендації щодо проведення соціально-психологічного супроводу дітей з порушеннями ментального здоров'я:

1. З колективом, у якому буде навчатися дитина з порушеннями ментального здоров'я необхідно проводити психологічну роботу ще до її появи.

2. Потрібно обережно ставитися до критики дітей з порушеннями ментального здоров'я. Зауваження потрібно робити у роз'яснювальній формі, без зайвих емоцій, особливо негативних.

3. Діти з порушеннями ментального здоров'я потребують підтримки та доброзичливого ставлення, в іншому випадку є ризик виникнення великої кількості страхів та побоювань.

4. Кожна етап діяльності потрібно роз'яснювати послідовно та повільно. Як тільки зазначена дія буде засвоєна дитиною, вона буде виконувати її не збиваючись, так само послідовно як їй було дії подано.

5. Членам колективу, при потребі, потрібно надавати індивідуальні психологічні рекомендації.

Рекомендації щодо проведення соціально-психологічного супроводу молодих людей з порушеннями зорових функцій:

1. Звертайтеся безпосередньо до дитини з порушеннями функцій зору, навіть якщо вона прийшла із супроводжувачем. Для встановлення контакту з нею доторкніться до руки.

2. Стежте за своїм тоном, оскільки людина з порушенням функцій зору, насамперед, сприймає людей за голосом, який є для неї джерелом інформації.

3. Беріть до уваги не тільки вербальну інформацію, а й почуття, які передаються.

4. Дотримуйтеся схвального ставлення до співрозмовника.

6. Не робіть покvapливих висновків. Якщо у розмові виникає незгода із співбесідником, треба неодмінно його вислухати – уважно і до кінця – з тим, аби зрозуміти причину розбіжностей у поглядах, і вже після цього викладати свою точку зору.

7. Відходячи від дитини з порушеннями функцій зору навіть на хвилинку, необхідно попередити його про це, інакше незрячий може і далі продовжувати розмову з Вами, не підозрюючи про Вашу відсутність.

8. При спілкуванні з дитиною з порушеннями функцій зору намагайтеся не змінювати місцезнаходження. Якщо Ви змінили його, переконайтеся наприкінці зустрічі, що Ваш співрозмовник уявляє своє нове місцезнаходження і правильно визначає шлях самостійного пересування.

1.5. Роль психолога в організації еко-арт-терапевтичної роботи із дітьми з інвалідністю

- Поняття арт-терапії.
- Моделі інвалідності.
- Роль психолога в супроводі дітей з інвалідністю при використанні методів арт-терапії та еко-арт-терапії.

Поняття арт-терапії. Для людини творчість — одна з можливостей проникнути в свій внутрішній світ і пізнати себе. Вона звертається до кращих аспектів нашої душі, до найсвітліших, найбагатших і найщиріших. Коли людина пише, малює, ліпить з глини або виражає себе в інших видах мистецтва, це дозволяє їй розслабитися, розкритися і хоча б ненадовго опинитися в гармонії з собою. Крім того, творчість є ефективним методом для лікування психіки, що сьогодні широко застосовується в практичній психології під назвою арт-терапія [9; 11].

Термін «арт-терапія» вперше був ужитий А. Хіллом у 1938 році під час опису занять образотворчим мистецтвом з туберкульозними хворими в санаторіях. Згодом цей термін стали застосовуватися щодо всіх видів терапевтичних занять мистецтвом. У якості особливого виду професійної діяльності арт-терапія розвинулася у Великобританії після Другої Світової війни в тісному зв'язку з психотерапією. Терапія усвідомленим саморозкриттям у творчості походить з психоаналізу З. Фрейда, аналітичної психології К. Юнга, з психодрами Я. Морено і з динамічної теорії терапевтичної допомоги графічним самовираженням американського педагога М. Наумбург [3].

Звернемося до аналізу визначення поняття «арт-терапія». Арт-терапія (від англ. Art, мистецтво) — напрям у психотерапії та психологічній корекції, заснований на мистецтві і творчості. У вузькому сенсі слова, під арт-терапією зазвичай мається на увазі терапія образотворчим мистецтвом, що має на меті вплив на психоемоційний стан пацієнта [3]. Акцент тут робиться не на мистецтво взагалі, а на його візуальні різновиди: живопис, графіку, скульптуру, дизайн та інші форми творчості, в яких візуальний канал комунікації відіграє провідну роль.

На думку Є. Вознесенської, арт-терапія — це метод «зцілення» за допомогою творчого самовираження. Не терапія або лікування, а саме зцілення — досягнення цілісності [9].

Маргарет Наумбург вважає, що в ході арт-терапії відбувається символічне вираження особистості, що виникає в підсвідомості первинних думок і переживань (бажання, страхи, конфлікти, сновидіння, фантазії і спогади дитинства).

Розвиток арт-терапії нерозривно пов'язаний з характерним для ХХ століття поглядом на образотворче мистецтво як на засіб вираження почуттів і потреб людини, а не характеристик навколишнього світу. Це дає людині необмежену свободу вибору матеріалів і різних видів роботи з ними, засновану на виборі кольору, лінії та форми. Домінуючі цілі арт-терапії – самовираження, розширення суб'єктивного досвіду, самопізнання, внутрішня інтеграція особистості (різних її аспектів і компонентів) та інтеграція з зовнішньою реальністю (соціальною, етнічною, культурною).

Відносно новим різновидом арт-терапії є еко-арт-терапія. Даний метод передбачає тісний зв'язок терапії творчістю з природним середовищем та підтримку філософії та практик збереження екологічного простору. В роботі з дітьми із інвалідністю саме цей напрямок має невичерпний ресурс і перспективу подальшого розвитку.

Досить поширеним методом арт-терапії при роботі з дітьми є казкотерапія – метод, який використовує метафору для створення зв'язків між казковими подіями і поведінкою у реальному житті.

Завдяки казкотерапії відбувається усвідомлення внутрішньої сутності, неповторності, гармонізація себе зі світом, інтеграція особистості, розширення свідомості та вдосконалення взаємодії.

На думку Т. Зінкевич-Євстигнєвої, казкотерапія сприяє відкриттю знань та усвідомленню переживань, що є актуальними для клієнта в даний момент часу, тому виступає процесом об'єктивації проблемних ситуацій [19].

В. Пропп вважає, що казкотерапія є дієвим процесом перенесення казкового сенсу у реальність.

Важливу функцію казкотерапії К. Юнг вбачав у активізації ресурсів та розкритті потенціалу особистості.

Е. Берн вважав її (казкотерапію) розкриттям внутрішнього і зовнішнього світу, осмисленням пережитого, моделюванням майбутнього.

На глибинному рівні казка сприяє контакту клієнта з архетипами і соціальними установками, що здійснює вплив на загальну тематику та сюжет казки.

Інший рівень стосується дитячих переживань, що дають можливість прослідкувати розвиток особистості клієнта. Також кожен клієнт має змогу наповнити казку її актуальним змістом, що співвідноситься із його життєвим досвідом.

Застосування казкотерапії може відбуватися різноманітними способами, серед найпопулярніших можна виокремити наступні:

– обговорення казки;

- самостійне створення казки клієнтом (клієнтська казка);
- інсценування і драматизація написаної казки;
- робота з основними мотивами казки [19]. Основними етапами є: читання творів усної народної творчості, дослідження казки, «придумування казки», інтегративний етап.

Найважливішими функціями казкотерапії у роботі як з дітьми, так і з дорослими, є можливість для клієнта дистанціюватися від власної життєвої ситуації і поглянути на неї «зі сторони», оскільки клієнт мимоволі стає спостерігачем життя героїв казки.

У казці можливий найнесподіваніший перебіг. Проектуючи згодом на власне життя сюжет цих казкових перепитій, клієнт наповнюється інсайтами.

Казка дає можливість у метафоричній формі пережити усі емоції, які не вдалося відреагувати вчасно чи конструктивно у реальному житті або ж, навпаки, були витіснені у несвідоме.

Кожна історія є джерелом прихованих ресурсів та енергії для клієнта, а її казкові герої демонструють йому величезний набір непізнаних потенціалів.

Основне завдання для клієнта – спробувати скористатися ними в реальному повсякденному житті та проблемних ситуаціях. Казка дає можливість безболісно та м'яко налагодити зв'язок зі своїм внутрішнім світом, зрозуміти власні потреби та бажання, побачити своє справжнє «Я».

Створення казок – це ідеальний тренажер для креативності та реалізації творчого потенціалу, розвитку фантазії та творчого мислення.

Казка є своєрідним алгоритмом створення нової версії власного життя і себе самого, що наповнює особистість натхненням та життєвою мотивацією.

Отож, арт-терапевтичні техніки, на думку дослідників, дають можливість безболісного доступу до глибинного психологічного матеріалу, стимулюють опрацювання позасвідомих переживань, забезпечуючи додаткову захищеність, знижуючи при цьому опір новому досвіду. Спектр проблем, на вирішення яких можуть бути використані техніки арт-терапії, доволі широкий: внутрішньо- та міжособистісні конфлікти, кризові стани, зокрема екзистенційні та вікові кризи, травми, втрати, невротичні та психосоматичні розлади, в консультуванні і терапії дітей і підлітків.

Моделі інвалідності. На сучасному етапі розвитку України постало питання про вдосконалення системи спеціальної освіти, що пов'язано з новим розумінням особистісного розвитку дітей та молоді з інвалідністю, розв'язання проблем їхньої соціалізації та інтеграції у суспільство. Адже згідно з Конституцією України, законами України «Про освіту» [18], «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» [17] нині потенційно реальні перспективи

щодо покращення процесу соціалізації та інтеграції людей з інвалідністю у відкрите демократичне суспільство.

Вивчення історії розвитку і розв'язання проблем інвалідності показує, що суспільство пройшло складний шлях – від прямої відмови займатися людьми з певними фізичними чи психічними порушеннями, від фізичного їх знищення, ізоляції «неповноцінних членів» громади до усвідомлення необхідності інтеграції у суспільство осіб з різними фізичними дефектами, патофізіологічними синдромами, психосоціальними порушеннями та створення для них безбар'єрного середовища [20].

Формування ставлення до людей з інвалідністю змінювалося в ході історії та формуванні людської моралі.

В основу сучасного ставлення до людей з інвалідністю покладені існуючі «моделі інвалідності», в яких закладено найрізноманітніші аспекти даної проблеми: значення терміну «інвалідність», різні підходи до дослідження психологічних особливостей людей з обмеженими можливостями, виокремлення критеріїв залежності від суспільства та інше [20, с. 45-54].

У загальному розгляді переважають дві основні моделі інвалідності – це медична та соціальна. Проте, в більш широкому значенні, виділяють також концепції таких моделей, як:

Моральна модель інвалідності.

Благодійна модель інвалідності.

Економічна модель інвалідності.

Британська модель інвалідності.

Модель Handicap.

Культурна модель інвалідності.

Соціальна модель інвалідності. Передбачає той факт, що поняття «інвалідність» створено суспільством.

Ця модель була створена людьми з обмеженими можливостями життєдіяльності у відповідь на домінування медичної моделі інвалідності. Представники даної моделі не заперечують того факту, що люди з інвалідністю, враховуючи їх фізіологічні відмінності, потребують лікування та реабілітації з допомогою фахівців, проте їхня діяльність та її результат не мають впливати на те, чи буде людина з інвалідністю повноправним членом суспільства [19, с.15-20].

Важливим у цій моделі є розуміння того, що не дефект робить людину обмеженою в її можливостях, а саме суспільство, яке неспроможне, на даний момент, надати всі умови для того, щоб особа з інвалідністю жила звичайним життям поряд з іншими людьми.

Отже, в науковій літературі та, загалом, в аспекті поглядів на проблему інвалідності, найбільш поширеною, актуальною та гуманістичною вважають саме соціальну модель, яка передбачає неспроможність суспільства надати людям з обмеженням життєдіяльності можливість відчувати себе цілком «нормальними». На противагу соціальній моделі існує застаріла медична модель, яка передбачає хибне уявлення про людей з інвалідністю та дещо узурпаторське ставлення до них з боку медичних працівників.

Людська культура похідна від людської свідомості, так само як свідомість є продуктом людської культури, існування якої виправдано лише тією мірою, у якій вона може сприяти реалізації вищих людських потреб у свободі, творчості, безпеці [20; с. 11]. Право на досягнення цих потреб належить всім людям незалежно від раси, національності, віку, статі тощо. Тільки в цьому розумінні можна говорити про рівність усіх перед усіма. Культура повинна допомагати людині в розв'язанні її екзистенційних проблем. Одним з критеріїв розвитку культури є позитивне ставлення суспільства до людей з інвалідністю, визнання рівності їх прав зі здоровими людьми, намагання встановити паритетні і продуктивні стосунки.

Роль психолога в супроводі дітей з інвалідністю при використанні методів арт – терапії.

Проблема формування професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності з дітьми з інвалідністю була і залишається ключовою для психолого-педагогічної теорії і практики професійної освіти. Професійні та особистісні якості психолога в його діяльності дуже тісно взаємопов'язані. І саме тому особистість психолога зазвичай виступає провідним фактором успішного виконання професійних обов'язків при роботі з дітьми з інвалідністю.

У людському суспільстві феномен допомоги існував завжди, хоча в якості соціального інституту виник і сформувався тільки в середині 20 століття і спричинив появу ряду нових професій: соціальний працівник, психолог-консультант, психолог-психотерапевт [35].

Традиції допомоги серед людей існують тисячоліття. Засновувалися вони на культурологічній матриці християнства. Уже в текстах Святого Письма ми можемо зустріти слова, що належать біблейському пророку Мойсею. Тексти всіх книг Нового завіту пронизані великою ідеєю милосердя. Недаремно К. Г. Юнг вказував, що релігія несе певну суть зцілення психічного здоров'я. Але Геггенбюль-Крайг пише: «Ніхто не діє виключно із чистих намірів. Чим темніші мотиви, тим сильніше людина буде відстоювати свою надуману об'єктивність» [35].

Роль того, хто допомагає, має певні очікування. Інколи, злившись повністю з цією роллю, ми не можемо побачити сили в клієнта, свою неповноцінність і нашу взаємозалежність. Як говорять Рам Дасс і Пол Горман: «Чим більше ми думаємо про себе як про «консультанта», тим більше змушуємо іншого бути «пацієнтом»» [33]. Тому дослідити мотиви гарні і погані, чисті і не дуже чисті - це основа ефективної роботи. Усвідомивши те, що юнгіанці називають «Тінню», ми зменшимо свою потребу перетворювати інших у частину себе, яку ми не можемо прийняти.

Ряд вітчизняних та зарубіжних авторів вказує на те, що знання себе, власних мотивів і потреб дозволяє нам допомагати іншим по-справжньому. Це значить, що ми несвідомо не будемо використовувати інших для досягнення своїх цілей і не будемо навантажувати їх тим, чого не приймаємо в собі. Тобто, сформованість у психолога рефлексивного бачення себе і актуальної ситуації в роботі дозволить більш якісно виконувати свою роботу.

Отже, бажання допомагати є найсильнішим вродженим людським інтересом до ближнього, він пробуджується в дуже ранньому віці, навіть в перші місяці життя, і це є необхідним педагогічним моментом.

Для ефективної педагогічної, психологічної, соціальної роботи з дітьми з інвалідністю потрібно знати всі психологічні моменти, які можуть стати на заваді продуктивній взаємодії психологів, соціальних працівників, арт-терапевтів, майстрів.

При плануванні арт-терапевтичних занять варто враховувати дві складові: перша – невербальна, творча, неструктурована, найбільш відповідає творчому процесу. А друга передбачає інтерпретацію отриманих результатів праці, зображень. Тобто вербалізацію абстрактних проявів, емоцій, почуттів, які виникли під час роботи. Психологу вкрай важливо вміти вибудувати структуру роботи і розуміти психологічне підґрунтя для її виконання.

Наводимо структуру арт терапевтичного заняття за Л. Лебедевою:

1. Налаштування на роботу («розігрів»).
2. Активізація різних чуттєвих сфер (зорова, слухова, тактильна тощо) та актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних образів.
3. Індивідуальна творча робота.
4. Етап вербалізації.
5. Рефлексивний аналіз [27].

Отже, навіть творчий процес має свою структуру і закономірності утворення, розвитку та усвідомлення. Саме психолог під час арт-терапевтичної діяльності з дитиною із інвалідністю повинен чітко розуміти такі етапи. Вміти сам і навчити клієнта якісно рефлексувати свою творчу діяльність.

Аналіз здатності психологів до роботи з дітьми з інвалідністю показує, що більшість опитаних психологів нечітко усвідомлює особливості психологічної роботи з даною категорією дітей. Це не означає загальну їх нездатність до роботи – тут, швидше, спрацьовують професійні стереотипи: гіперорієнтація на дидактичну функцію, недооцінка інтелектуальних можливостей, формальне ставлення до міжособистісної взаємодії, формування взаємодії на жалості, неможливість ідентифікувати себе з даною дитиною.

Крім того, існують ще й досить специфічні проблеми, які постають перед психологами під час роботи з дітьми з інвалідністю:

По-перше, оцінювання дитини. Оцінювання – це процес збирання всебічної інформації про неї. Ці відомості використовуються для з'ясування сильних якостей дітей з інвалідністю та сфер, у яких вони відстають. Процес оцінювання повинен бути більш комплексним. Комплексність необхідна для того, щоб точніше оцінити реальні можливості дитини і ті сфери, в яких дитина потребує допомоги. Процес має бути настільки всебічним, щоб всі частини інформації, надані членами сім'ї та педагогічного колективу, допомогли б змалювати повну картину рівня розвитку дитини з інвалідністю. І, нарешті, процес повинен бути настільки точним, щоб знання, вміння, стосунки та інтереси дитини були повністю відображені в індивідуальному профілі дитини. Під час планування процесу оцінювання важливо визначити, які види діяльності слід оцінювати, які повинні бути умови і чи необхідна при цьому присутність знайомих людей для допомоги.

По-друге, це культурні відмінності та мовний бар'єр, погана обізнаність дитини з відповідними матеріалами і заняттями, а також низький рівень взаємодії дітей з інвалідністю з іншими дітьми.

По-третьє, це психологічна неготовність психологів та соціальних працівників працювати з даною категорією дітей.

Психолог у будь-якій сфері соціальної практики виконує специфічні функції. Виходячи з його типових завдань, він повинен володіти певним рівнем розвитку професійної майстерності та відповідно розвиненою системою знань, вмінь та навичок особливо при роботі з дітьми з інвалідністю [42].

Отже, при роботі з дітьми з інвалідністю картина була б неповною, якби ми не вказали на її соціально-психологічні, гуманітарні аспекти, тому що проблема інвалідності не тільки медична, педагогічна чи економічна, але, перш за все, морально-психологічна.

РОЗДІЛ II.

2.1. Методики і технології еко-арт-терапії в соціально-психологічній адаптації дітей з інвалідністю

Досвід виконання проєкту «Творчість лікує!»

Центром ремесел «ДУНСТАН» за підтримки Українського культурного фонду.

Мета проєкту – створення і застосування циклу еко-арт-терапевтичних програм для дітей з інвалідністю, шляхом адаптації діючих програм та майстер-класів Центру ремесел «Дунстан» з використанням інновацій та авторських практик еко-арт-терапії. В результаті виконання проєкту розроблено й проведено апробацію 6 програм для 192 дітей, які проживають у місті Вінниця та у Вінницькій області.

За даними Державної служби статистики, в Україні проживає близько 164 тисяч дітей з інвалідністю, з яких майже 7 тисяч – у Вінницькій області. Життєвий простір цих дітей у більшості випадків обмежується родиною та персоналом соціальних і медичних установ, що ускладнює рівність доступу до культурних продуктів. Центр ремесел «Дунстан» – фактично єдиний у Вінницькій області, культурологічний екомайdanчик, який запроваджує цикл інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм, поєднуючи можливості використання мистецтва, творчої активності у взаємодії з природним середовищем.

Командою Центру ремесел «Дунстан» були розроблені унікальні програми, які довели життєздатність та корисність для культурного контексту регіону завдяки успішній реалізації протягом останніх 2 років, що були адаптовані для дітей з особливими освітніми потребами. Досвід реалізації культурно-розважальних програм цієї організації свідчить про велику зацікавленість до адаптації культурних продуктів Центру ремесел «Дунстан» з боку організацій, котрі опікуються дітьми з особливими освітніми потребами. Запропонований проєкт спрямований також на те, щоб змінити світогляд батьків дітей з інвалідністю через спільну творчість, а отже разом отримувати щастя від життя. Основою інклюзивного культурного продукту проєкту обрано народні ремесла та історію середньовіччя, які є невід’ємною частиною культури українського суспільства, оскільки поєднують у собі творчість та багатовікові знання народу. Ремісничі надбання та художні прийоми, багатовіковий досвід передаються з покоління до покоління. Тому в стародавніх народних ремеслах уособлюються самотність, різноманітність та спадковість, притаманні культурному контексту певного регіону.

Ключова ідея проєкту «Творчість лікує!» - циклу інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур та лицарі Круглого столу», який був підтриманий Українським культурним фондом, полягає в створенні пізнавально-ігрового середовища в Центрі ремесел «Дунстан», у якому діти і дорослі мають змогу зануритися в унікальний фізичний і психосоціальний простір, який органічно поєднує інсталяції романтики старовинної Англії та дбайливо збережені або відтворені предмети побуту української старожитності.

Територія Центру «Дунстан» – це екологічний простір у селі Стадниця недалеко від Вінниці, в якому розташовано будинок з кімнатами для навчання, окремо облаштовано середньовічну кухню з піччю, слюсарну майстерню, творчу терасу, різні ігрові площадки тощо. За входною брамою гостей зустрічають унікальні ландшафтні інсталяції, які відображають культуру старовинної Європи: «Гластонберійський терен», «Меч Ескалібур», «Колодязь Чаші», «Стан лицарів Круглого столу» та «Човен Святого Дунстану». Ці інсталяції концептуально об'єднані та представляють свого роду музей, який має оригінальну назву «Музей середньовічної Британії».

Також на території знаходяться діючі інструменти і засоби господарювання, які використовували колись в українському селі. Учасники програми отримують можливість не лише прослухати історію від екскурсовода, а і зануритися в ігровий пізнавальний простір, у якому поєднані творчість, звитяга і соціальна взаємодія та можливість спробувати певні ремісничі навички. Ведучі програми і волонтери створюють казковий настрій у дітей і дають можливість пограти у лицарів та спробувати вправлятися із старовинними українськими ремісничими інструментами і стилізованими лицарськими облаштунками. Тобто, діти потрапляють у надзвичайні умови практичного пізнання української і світової історії та можливості пережити власний досвід опанування традиційних ремесел.

У рамках проєкту «Творчість лікує!» розроблено цикл інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм «Король Артур та лицарі Круглого столу», який включає в себе 5 унікальних локальних чотиригодинних програм, які виконуються на території Центру ремесел «Дунстан» та одну виїзну двогодинну програму, яка виконувалася в інклюзивних ресурсних центрах або громадських організаціях, які опікуються дітьми з особливими освітніми потребами. Програма розрахована на дітей віком від 8 до 14 років та їх батьків.

На фото: Територія Центру ремесел «ДУНСТАН».

**Більше інформації про Центр ремесел «Дунстан» можна переглянути
за спрямуванням на сайт організації за QR-кодом**

На фото: учасники семінару арт-терапевтичних практик для майстрів народних ремесел і практичних психологів. Тренер О. О. Деркач. Територія Центру ремесел «ДУНСТАН».

У рамках проєкту було проведено навчання для 22 майстрів народних ремесел і практичних психологів, які працюють із дітьми з інвалідністю за спеціальною програмою лекцій кандидата педагогічних наук, доцента, практичного психолога, арт-терапевта, керівника відокремленого підрозділу ВГО «Арт-терапевтична асоціація» у Вінницькій області Деркач Оксани Олексіївни. Програма включала наступні теми:

- Історичні джерела становлення та розвитку арт-терапії як методу психокорекційного впливу на особистість.
- Сутність арт-терапії як методу. Принципи та механізми арт-терапевтичного впливу.
- Сутність проєктивної природи художньої творчості людини.
- Властивості арт-терапії та специфіка її використання у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.
- Вікові особливості дитячої творчості.
- Організація арт-терапевтичного простору в умовах Центру ремесел «Дунстан» для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.
- Арт-матеріали та специфіка їх використання.
- Особливості використання методів арт-терапії у роботі із сім'ями з дітьми з особливими освітніми потребами.
- Специфіка арт-терапевтичного супроводу сімей з дітьми з особливими освітніми потребами.
- Види арт-терапії: образотворче мистецтво, казкотерапія, лялькотерапія, музикотерапія та основні принципи їх терапевтичного впливу на людину.
- Мультиmodalний підхід до організації арт-терапевтичного простору в умовах Центру ремесел «Дунстан» для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та їх батьками.

У сьогоденні особливого значення набуває поєднання сучасних методів виховання з українською історією, традиціями народної педагогіки, фольклором, різними видами українського національного мистецтва та майстерності. Становлення світогляду та національної ідентичності є вкрай важливим та одним із найскладніших елементів розвитку особистості. Усвідомлення етнічної приналежності, почуття зв'язку із Батьківщиною, засвоєння культурних та історичних традицій дозволяє особистості формувати власну ідентичність. Народнознавство може стати важливим чинником всебічного розвитку особистості дитини з інвалідністю, реалізуючи виховні завдання на національному ґрунті, та формувати відчуття приналежності.